

Ritmus, forma, globalizáció a magyar lírában

Németh László diagnózisai és prognózisai

A fenti címmel arról szeretnék szólni, milyen kérdéseket tartogatnak a ma olvasójának azok a Németh László-tanulmányok és esszék, amelyek a magyar forma mibenlétét járták körül. Hadd magyarázzam először előadásom címét és alcímét, mégpedig olyan módon, hogy befejezésül arra is választ tudjak adni, mit keres egy Németh Lászlóról szóló előadás címében a globalizáció fogalma. Ehhez előbb fel kell vennünk egy másik terminust, mégpedig a dekonstrukció fogalmát!

A literátorok többsége a dekonstrukciót az irodalomtudomány, az irodalomelmélet kategóriájaként, esetleg irodalomtudományi iskolaként ismeri, pedig legalább ilyen fontos az utóbbi időben politológiai és jogelméleti használata is, mely szerint a „szét-parcellázódást” jelenti, az Amerikai Egyesült Államok vezette globalizáció széleit mutatja. Magam metaforikusan használom, jelesen a szépirodalomra, mégpedig a lírára vonatkoztatva s a *széténeklés* terminusaként vélem autentikusnak s még ebben az értelemben is többféle fogalmiságot és trendet tulajdonítva a kifejezésnek. Magyarázatként kicsit korábról kell indítanom, mégpedig az ötvenes évek elejéről, ekkor fogalmazta meg ugyanis az 1957-ben kiadott *A magyar vers útja* című tanulmányát Németh László, aki minden bizonnyal kitűnő orvos lett volna, ugyanis nem csak kitűnő diagnosztának bizonyult, de legalább olyan jónak minősült prognózisa is, még akkor is, ha a maga teljességében nem is valósult meg a jóslat. Mert miről van szó? Németh László gondolatmenete – az érzékelésmód jellegzetesen huszadik századi széttagolódásának elmélete, annak magyar változata – a századforduló líráját úgy jellemzi, mint ösztön és tudatosság szétválását, ahol az egyik Ady, a másik Babits költészetében érhető tetten leginkább, sőt – meggyőződése szerint – ösztön és intellektus szakadása jellemző bizonyos fokig egész irodalmunkra. Berzsenyi és Kölesey, „az óriás és a literátor” vitáját ebbe a sorba helyezve tartja különösen jelképesnek, a *Nyugat* lírikusait pedig Bartók példájával szembeesíti, s az elnapolt feladat megoldását, a szintézis – újbóli(?) – megteremtését tekinti líránk hosszútávú stratégiájának. Nagy László költészetét is ennek a programnak a szellemében értelmezi s benne véli meglelni program beteljesítésének ígéretét: népiségében annak az ősi mélyrétegnek („kimélyült emlékezetnek”), a működését, mely fölött „az új korszak embere” megépíthető. Prognózist látszik mutatni Németh László gondolatmenetének másik, az akkori (ne felejtjük el, az ötvenes évek derekán vagyunk csak!) kortársi költészetre vonatkozó eleme is: metaforája, mely szerint líránk „színképe” Weöres Sándort követően ismét szétválik a „hősugarak zónája felé” és az „ibolyántúli

felé eső spektrumsávra”, egyben alkalmul szolgál az érzékelt két „tábor” (és milyen jó, hogy nem urbánusokról és népi szekértáborról beszél!) szerinte vélt vezéregyéniségeknek nem csak szembenállására, de lehetséges egyesülésére, szimbiózisba fordulására is: a komplementaritás elve lehetővé látszik tenni, hogy a különbözőség és a rokonság alapján kiegészítheti egymást Nagy László és Pilinszky János költészete: „e két irány nemcsak megértheti, méltányolhatja egymást, de szimbiózisba is léphet – még hozzá igen termékenybe.”¹ A jóslat kölcsönhatás e szempontjából (is) később látszik igazolódni: a *Lersben bújdosó* kötetről állapítja majd meg Csetri Lajos: „visszaszorulnak a képaradatok, erősödik a szentenciózusság, mely töredékgondolatok látszatra alig kapcsolódó, szabad asszociatív egymásutánjából teremt költeményt, erősen közeledve Pilinszky versmodelljéhez.”²

Miért idézem Németh Lászlót? Mert úgy gondolom, lett légyen bár részben igaza, azaz a feltételezett párhuzamosoknak bármennyire kötelezően találkozniuk kellett volna, mégsem találkoztak, mármint Pilinszky és Nagy László költészetének működésében és mások által történt működésében, mégis egy bizonyos, abban mégiscsak igaza volt Németh László jóslatának, hogy tulajdonképpen érzékelhető volt az elmúlt évtizedekben az a folyamat, amelyben követhetők voltak a lehetőségek, legalábbis abban az értelemben, hogy színek spektruma átlátható volt: hagyományként – korábbi terminussal élve – mesterként volt követhető Weöres Sándor és Illyés, illetve Nagy László és Pilinszky János. Ennél nem kevésbé fontos az, amire végül is példa akart lenni az idézett Németh László-szöveg, ugyanis ezzel most csak arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy napjainkban – írd és mondd: az ezredfordulón – egészen más időket élünk és – saját felelősségünkre – egészen más ítéleteket tudunk hozni, amelyek szerint éppen azt szeretném kimondani, hogy a Németh László-i jóslat bár nem igazolódott, mert bár matematikai értelemben a párhuzamosok valóban találkozhatnak, az irodalom írja a maga immanens történetét minden irodalomelméletésztől és irodalomtörténésztől függetlenül s ha valaki immanens irodalomban és immanens irodalomtörténetben próbál meg gondolkodni – ami tudván tudva nem könnyű, hiszen minden napi érdeket és politikát nélkülöz, – annak is tudnia kell, hogy napjainkban egészen más helyzet alakult ki, mint amelyet Németh László maga elé próbált és tudhatott képzelni, ő csupán abban tévedett, hogy azt hitte: a spektrum ilyen „szűk” lesz, mert bár igaz az, hogy hosszú időn keresztül tényleg szinte nyomon követhető volt, ki mutatott vissza az említett három illetve – Illyéssel együtt – immáron négy mesterre. Ugyanakkor, e költők halálával megszűnt a közvetlen hagyomány klasszifikált viszonyítási pontjainak iskolateremtő, a korábbi értelemben vett mesterkövető indíttatásának lehetősége, azaz az általam lírai dekonstrukciónak, „szétválasztható” nevezett folyamat következtében „a színek ma komoly hitellel markáns irányzatokra aligha volna *szétválasztható*, másrészt pedig az érvényes versértés feltétele csak a soknyelvűség aktív meghallása, s nem az elutasítás indulata, vagy az érzelmi befogadás azonosuló ájulata lehet. Már csak azért sem, mert a nyolevanes évtized legfontosabb líratörténeti fejleményeinek nyomán a tradicionális szerepminták áthagyományozódott változataihoz történő deklaratív ragaszkodás passzív

poétikai megnyilvánulásainak minden korábbinál élesebben kellett önnön határaikkal szembesülniük. Mindebből nemcsak a sok esetben egymással is diszkurzív, intertextuális viszonyban álló párhuzamos költői utak termékeny, alig áttekinthető sokfélesége következik, hanem a huszadik századi magyar irodalomban páratlan líratörténeti szituáció, amikor a bármiféle 'fősodorhoz', vagy akár többféle kitüntetett, 'uralkodó' trendhez viszonyított önértelmezés lehetősége éppúgy nem adott, mint ahogyan az sem, hogy a kilencvenes évek pályakezdőinek népes tábora a szembefordulás, a tagadás bevett, természetes nemzedékalkotó gesztusaiban definiálja önmagát.³ Ezzel kapcsolatban legfeljebb csak az lehet kérdés, ki fér be a magunk kánonába – úgymond – ezredvégi mesterként, ha még létező kategóriaként működtetjük a fogalmat. A közhelyszámba menő névsorba – Petri György, Tandori Dezső, Oravecz Imre, Tolnai Ottó – magam bekapcsolnám a kevésbé kanonizált Utassy József, Bertók László és a nemrég elhunyt Baka István költői személyiségét is, azzal együtt, hogy bár nem tekinthetők mesternek, mégis a mai költői diskurzus nincs meg olyan költők nélkül, mint amilyen Orbán Ottó vagy Rába György, sőt hadd lépjek tovább, egy másik vonalon az utóbbi időben elfelejtett költőkettőst említhetek még: Csoóri Sándort és Tornai Józsefet: két olyan költői életműről van szó, amelyek méltatlanul nem az őket megillető helyen vannak! És ne felejtjük el, mindezt Németh László gondolkodásának eredményeként követ(het)jük így nyomon.

De, menjünk vissza kicsit még korábbra is és keressük indokát annak, miért fordulunk e látszólag periférikus részletéhez az életműnek. Az első hasonló nagy formátörténeti műre rámutatva az sem mellékes, hogy a Németh-életműben bűvópatakaként, néha kiszélesedő folyóvá válva, éppen mikor találkozunk a magyar lírára vagy épp a magyar formára vonatkozó megnyilatkozással. A mind terjedelmében, mind önértékében és a – mindmáig fehér foltot jelentő – magyar formátörténet egésze szempontjából legjelentősebb idevonatkozó tanulmányát, a *Magyar ritmust* 1939-ben írta Németh László. Ezt az időszakot a jószerencse gondoskodó idejének vallja a szakirodalom. Vekerdi László így fogalmaz: „A jószerencsét Németh művek gazdag sorával nyugtázta. A *Tanulmányok* meghökkenőbbek, egyénibbek, csillogóbbak, sokszínűbbek; a sajkódi esszék nagyobb horizontra nyílnak, nyugodtabbak, objektívebbek, fölényesebbek. A *Tanulmányok* huszadik századibbak, a sajkódiak európaibbak. A *Kisebbségben*-évek írásain azonban a jószerencse utánozhatatlan, ritka fénye ragyog: a sors és a kivételes ember találkozása.”⁴ Magáról az időszakról pedig így ír: „Mohács óta nem állott oly közel a megsemmisüléshez a magyarság, mint a negyvenes évek elején. Az őrült háború vaktában vagdalkozó vasöklében élt az ország, egyetlen véletlen szorítás elég, s vége. Ország ebben a marokban épen nem maradhat, de egy nép-spóra elbújhat a páncélosok között. S ki lett volna ilyen spóra-képzésre alkalmasabb Némethnél? A *Kisebbségben*: spóra-terv. [...] A *Kisebbségben* nagy tanulmányai (köztük a *Magyar ritmus* [Sz. L. S.]) ezt a spórát próbálták definiálni, megpróbálták a kor gyakran zavaros magyarságodatából valami magyarság-kristályt kiválasztani.”⁵ De maga Németh László is nyilatkozik mind a kötet, mind a tanulmány létrejöttéről. A könyv megszületését azzal magyarázza, hogy

egy debreceni író-olvasó találkozón kérdezték meg tőle, miért nem ír egy magyar irodalomtörténetet vagy miért nem állít össze egy kötetet irodalomtörténeti tárgyú tanulmányaiból. A sajkodi diófa alatt a kötet cím is kipattant: „Az én katedrám”, amely utal a debreceni meghíúsult professzori pályázatra, de egyúttal foglalata az ilyen tárgyú írásoknak, amelyekben ott vannak a professzori esztendőre készülés nyomai: Németh László főkéllégiumként a romantikáról beszélt volna, szemináriumi anyag a huszadik század, az, amit Vásárhelyen mint a „Magyar agónia” korát tanította, Ady felleptétől a második nemzedék, kortársai érett művéig.

Miért tartom fontosnak, hogy röviden beletekintsünk Németh Lászlónak e kivételesen izgalmas formatörténeti tanulmányába? Azért, mert láthatóvá válhat, milyen jelentőséget tulajdonított a formának, nem valamiféle buroknak vagy dísznek tekintette, mint tették és teszik még ma is irodalmárok, tanárok, amikor szinte lényegtelenként tárgyalják, hanem olyan jelenségként, amely épp a lényegét is megmutatja. Mint írja: „A versforma olyan, mint a jellem; nem azt szabja meg, hogy az ember mit tesz, hanem hogy mit tehet. [...] A jellemnek alig van nagyobb jelzője, mint az, hogy 'egyeses'. Ez a szó nemigen használható sem észre, sem erőre, sem szépségre – csakis a jellemre.” Hozzáteszi, hogy a költészethez keveset értők „nagy formaművészként” rendesen azokat ünneplik, akik sokféle versformát egyforma könnyedén használnak, ezzel szemben azt állítja, hogy „a formában nem a 'sok' a fontos, hanem az 'igaz'. Majd érzékelteti, hogy a nemzeti karakter is megmutatkozik benne: „A nyelveknek is van jellemük, s minden nyelvben ott szunnyad egy forma (vagy mondjuk formai rendszer), amelyben ő a legtermészetesebben tudja költői zsákmányát megragadni.” Gondolatmenetét a görögöktől indítja, a latinokon, a franciákon, olaszokon, angolokon, németeken át vezeti, hogy megállapíthassa: hogy mi nem merhettünk a magyar líráról mint öntörvényű világról szólni, „azért nem a népi géniuszt, hanem létünk kuszását okolhatjuk, amely akárcsak történelmünket és szellemünket, formáink fejlődését is fölszabdalta, az eredetit elnyomta, s a kölesönvettet összekavarta.” És innen ered a Gábor Ignácra és Horváth Jánosra utaló, mégis önálló elmélete a magyar tagoló versről. Maga a *Magyar ritmus* tehát tulajdonképpen olvasni tanít, mégpedig úgy, hogy közben szerzője költészettörténetet, szellemtörténetet, funkciótörténetet ad. Nem is annyira magukra a tagoló versre vonatkozó verselméleti meglátásaira hívom itt fel a figyelmet, jóllehet, verstanaink szerzői is komoly vitába bocsátkoztak a kérdéssel, hanem arra, hogy e formatörténeti szempontot is mindig a funkcióra figyelve érvényesíti, hiszen ezt mondja. „A magyar vers az értelemről születik, a hangsúly csak következmény”, majd hozzáteszi: „A tagoló vers a legegyszerűsebb magyar versforma.” S ennek bizonyítását a *Kalevalával* kezdi s úgy jut el a magyar költészettörténetben egészen a tanulmány megírásának idejéig. A nyugati nyelvekről azt állapítja meg, hogy azok elemzők. Horatius híres sorát: „Integer vitae scelerisque purus” a francia tíz szóval adja vissza: „L'homme irréprochable en sa vie et pur de crime”, ezzel szemben a kelet-európai nyelvek: szlávok, finnugorok még ma is „ókoriak”, épp ez az összetevő voltuk a stílushatár, amelyet a német nyelvész a Nyemennél vagy a Lajtánál egyformán megérez. Példaként Preserennek egy sorát idézi:

„Pozdravit presnjega veselja mesto”. A sort a szlovén nyelvtan így ülteti át németbe: „Noch einmal zu begrüßen der früheren Glückseligkeit stätte” s ezzel bizonyítja, hogy bár a német fordítás is tömör, de a szláv, mint a latin, még több terhet tud egy-egy szóra rakni.

Érdekes megjegyezni, hogy a magyar formatörténet e Németh László-i megközelítése is elvezet a szimultán ritmus felismeréséhez, azaz akaratlanul és egymás idevonatkozó meggondolásairól nem tudva, egyszerre fogalmazzák meg a korszak költői is e belátást, mégpedig Babits és József Attila. Németh László a disztichonként fordított korai szövegemlékeinket is „kétritmusúnak” látja, ezért mondhatja: „Érdösti János disztichonjai is igen jól olvashatók tagoló versnek. „*Próféták / által szólt / régen / néked az Isten, / / -Az két ígért / imé / vigre / meg adta jút.*” Amikor Berzsenyiről szól, kinél a görög mérték megmagyarosodott, úgy ítéli meg, csak tovább kellett volna menni az ő nyomán s hogy nem így történt, annak csak egyik oka a klasszikus vers merevsége, „a másik: – mondja – a magyarság lassú elidegenedése önnön mélyeitől.” Így, ilyen dohogva szemlézi a magyar felvilágosodás és romantika, a klasszikus magyar irodalom költői alkotásait, hogy kimondhassa, Vajda és Reviczky lírájának is maradt csak a nyugati verselés. A modernitáshoz érve Kassák, Sárközi, Illyés verseiről szól részletesebben, kiemelendőnek azonban Babits Mihályt s még inkább Ady Endrét tartja. Előbbiről azt mondja, hogy rendszerből rendszerbe szállt, mint egy verstani Ahasvér, a verselés minden nyelvét megtanulta, anélkül, hogy anyanyelve lett volna – az izgalmon kívül, amely a sokféle formán végighajtotta. S ez az izgalom az, ami miatt költészete verstani szempontból is több példatárnál. Egy vad formai honvágy emésztődését érezni a formáin – amely jelképe lehet: az egész magyar költészet formai emésztődésének és hontalanságának is és a *Szűzlet és tenger* első szakával jellemzi költészetét, illetve költészetünket. Az igazi forradalmárnak azonban Adyt tartja. „Mi volt az Ady vívmánya?” – teszi fel a kérdést s így válaszol: „Visszaállította verselésünk folytonosságát első versemlékeinktől – a jövevény versformákon át – máig. Fölújította a tagoló verset, s megmutatta, hogy kell az időmértéket a legmagyarosabban és a legváltozatosabban belevonni és kihasználni. Ez a tagoló-időmértékes vers egyetlen nagy forma családba foglalja nemzeti és jövevény versalakjainkat. Az ütemes vers éppúgy szélső esete neki, mint a jambus vagy görög vers. Ha a tag merev szótagszámot kap, a vers ütemez, ha a tagolás nem rombolja szét az időmértéket: nyugati, sőt ha a tagok ritmikailag is állandósulnak, akár az alkaioszi és kijátszható rajta. S az ismertek között mekkora birodalma a kiaknázatlan formáknak. Az időmértékes költő az új-ősi magyar ritmusbozót közepén ül, s innen csap ki a rég ismert formákra is. Ady teremtette meg az egész magyar verselés egységét.” Magát a *Magyar ritmus* című tanulmányát pedig így fejezi be, megismételve a kezdeti tézist: „Mert a forma: jellem, s aki mondanivalójában folyton alkalmazkodik, az verstanában sem érzi az egyenesség szorítását. Bele kell nyugodnunk, hogy ez Ady ellenére is így marad? Várom a géniuszt.” (Itt jegyzem meg, hogy a tanulmány idézett posztulációjához mind a mai napig érvényes, megfontolandó jegyzetet fűz, mely szerint fontosnak érzi szláv – lengyel-délszláv – összehasonlítást, melyre könyvtáraink fogyatékosága miatt alig van

mód s hozzáteszi: „Ha valaki az itt hallott egy ilyen összehasonlító munka megírására – fölbuzdíthat, legszebb jutalmam lesz.”)

Igy és csak így, ezt az 1939-ben megfogalmazott tanulmányt szemlélve érdemes immár újraolvasni azokat a rövid dolgozatokat, amelyeket az ötvenes évek elején írt Németh László. Egyrészt így értjük meg őket igazán, másrészt így tudjuk méltányolni a szerző következetességét. Térjünk tehát vissza röviden a *Megmentett gondolatok* és a *Magyar műhely* ciklusba rendezett írásokhoz!

Az előbbi keletkezéséről így vall Németh: „A *Megmentett gondolatok* – többnyire 1954 április-júliusában keletkezett tanulmányaim – a háború után írtak közt tán a leggazdagabb gyűjteményem. A betegség hangban s a kifejtés méretében szerénységre s takarékosagra kényszerített, azt gondoltam, napi teendőimhez kapcsolódva vetek egy-egy összefoglaló pillantást az örökre otthagyzandó mezőkre. Egy költőnő a verseit küldte meg [mint azt egy későbbi írásából tudjuk: Tóth Eszterről van szó – Sz. J. S.], s adósa voltam a felelettel: ehhez fűztem *A líráról* szülő tanulmányt, mely nemcsak a líra helyét, feladatát keresi természettudományos sugallatú civilizációnkban, de az újkori civilizációról tervbe vett könyvem fő tételeit is odalopta a húsz-harminc oldalnyi szövegbe.” Ebből az esszéjéből most egyetlen gondolatot emelek ki, azt, amely egy egészséges globalizáció keretében képzelettel a magyarság és más kis nemzetek feladatát, pontosabban az egyetemes kultúrára váró kihívások közt a magyar lírikus lehetséges kötelezettségét. Úgy gondolja, hogy e szükségszerűségek felismerésében a költőt maga az élet és a jó ösztön majd útbaigazítja. Miről is van szó? Tulajdonképpen szinte összefoglalja az 1939-ben írtakat s a felülírásban is látható a következetesség ugyanúgy, mint ahogy a modernitás kihívásainak való megfelelés szándéka. „A magyar líra – írja – csak a Baudelaire-hatásig követte a Nyugatot. Vajon valóban csak a nagy kockázattól visszahőkölő magyar természet óvatossága volt ennek az oka? alig hiszem. A modern lírának egyik makacs gesztusa a kihívás, amely, amint mondták: évtizedről évtizedre új módszert talált ki a shock-keltésre. Ez a kihívás Adyban, mint tudjuk, igen erős volt: no, csürhe, ugye nem értetek? De már Ady is azon kapta magát, hogy ha botrányok közt is, de egy fölfelé hágó mozgalom vezére lett. S egy-két szerencsétlen esettől eltekintve: a magyar költőnek azóta sincs oka, hogy valami műfaji dac kristályába zárja magát? a közönség különöségeiben is utána megy, elhallgattatásában is számon tartja, ott forgatja szívében a szavát.” Megfogalmazza a feladatkielölést is. A huszadik századi művészet legfontosabb hivatásaként a következőket adja meg: „lemenni oda az emberbe, kínaiba, négerbe, magyarba, ahol a nemzeti jelleg már nem elváló olaj-víz elem, ahol a szétágazó sajátságok alatt a közös ember kezdődik, s így teremteni meg a szellemben is a különfejlődött ősi kultúrákat egybeölelő új civilizáció alapjait. Ha valakinek, a lírikusnak módja van (Ady adott ebből ízelítőt) föltárni, kinyitni lelkében ezeket az eldugaszolt, ősi padmalyokat, olyan hangszer-testet szerelni húrjai alá, hogy az egész emberi vele rezegjen. [...] A líra egyszólamúsága, amely az újkor századaiban oly kényelmetlen korlát volt, lehet nagyhatalom is: az eredő meghúzása, a „vállalt én” kimondása, az új anthropológus kikristályosítása.”

A nemzeti és egyetemes aránya és iránya foglalkoztatta akkor is, amikor a *Magyar műhely* ciklus összeállításán töprengett, s nem kis nemzeti öntudattal vallotta, hogy a huszadik

századnak volt egy francia, a tizennyolcadik századnak egy angol, majd német, a tizenkilencediknek egy orosz műhelye, amelyben a nemzeti feladatok az egyetemes algebra szerint az egész világ használatára oldódnak meg. „E ciklus első fontos kisciklusa a *Műfaji kérdések* című, amely közvetlenül kapcsolódik a címadó íráshoz, többek közt abban is, hogy nem az irodalomtörténeti, hanem sokkal inkább a pedagógiai szellem hatja át, azzal együtt, hogy – s ezt maga Németh László is megerősíti – míg a *Megmentett gondolatok* az eszmények átadása volt, a *Műfaji kérdések* a mesterségbeli tudásé. A *Magyar műhely* megfogalmazásakor is kibújt belőle az orvos, amikor így magyarázta a fogalmat: „A műhely szót ki is tágíthatjuk. Nemcsak egy laboratórium, intézet dolgozóit értjük rajta, hanem egy körben, egymás közelében élő tudósokat, akiket jól felismerhető közös feladat kapcsol össze. A szónak ebben az értelmében volt műhely az a francia belgyógyász-iskola, amely a múlt század első felében a gondos kórtörténet-írás, a kórtörténet és kórbonctani lelet összehasonlításának a jelentőségét felismerve, egész sorát írta le a ritkább kórformáknak, mint amilyen az Addison-kór, a vészes vérszegénység vagy a májcirrhosis.” A magyar kulturális műhely hiányában fordulva azt idézi fel, amikor Babits egyik panaszos tanulmányával együtt törperengett nemzedéke azon, mi az oka, hogy a magyar irodalom annyi kiöltő tehetség ellenére, alig-alig tudott világirodalmi szintre emelkedni? „Nagy tehetségek, kis irodalom” – mondja a húszas évekre vonatkozóan is. Elképzelt, lehetséges műhelyként tulajdonképpen a magyar népi irodalmat és annak örökségét állítja példaként. Mindig a nyelvből indul ki, mint amikor például Kosztolányi és Mészöly *Rómeó és Júlia*-fordítását hasonlítja össze s meglepődve állapítja meg, milyen jól állja a versenyt Mészöly Dezső a nagy gyakorlati költővel, ennek okát abban látja, hogy „a rímtelen jambus a magyarban nem olyan magától értetődő jó vers, mint az angolban vagy az oroszban is [...] A magyar jambus – ha csak az – vagy nem eléggé vers, vagy ha erőltetik, kínvers.” (*A Shakespeare-fordításokról*). *Versformákról* című írása ismét meggyőzhet bennünket, hogy Németh László minden esetben funkciójában vizsgálta a formát. Mint írja: „A versformát én nem külsőségnek tekintettem, hanem egy-egy civilizáció, történeti korszak, kivételes egyéniség alkatát, már-már milieu intérieurjét kifejező s a versek hangulatát, sőt tartalmát is szabályozó képződménynek. Az új forma egy részről új lelki igények jele, másrészt új szellemi tájak küszöbe is.” Ebben a szösszenetében adja történeti magyarázatát és indokoltságát a valamikori *Magyar ritmusnak*, írását azoknak a fiatal költőknek szánja, akik – s itt megint megszólal az orvos is újra – „nem tömték be elmélettel a fülük s a hosszú, megszokott gyakorlattól sem kaptak még ritmikái otoszklerózist”. Újra meghirdeti, hogy ami a világ művészetében folyik: „a kollektív emlékezet mélyítése, tágítása”. Innen már érthetőbb *A magyar vers útja*, s az, mi volt az oka nálunk a líra túlsúlyának, hogy a tempó kisimulása „a húszas évek végétől megint egy epikaibb költőnemzedékben, Erdélyi, Illyés, Szabó Lőrinc műveiben [...] történik meg.” Magának, a század lírájának formatörténetét így adja meg: „Juhász Gyulában talán több volt, mint társaiban a magyar emlékezet, Babits Mihályban nagyobb a kísérletező kedv s az elméleti hajlam, de Juhász állt legtávolabb a tudósságtól, s Babitsban volt a legkisebb a ráérezés a magyar szellem geológiájára. [...] A mi nemzedékünk a történelem morgásával teli világban s a történelem elől fület befogó hazában (a nemzetből kizárt nép s a nemzet helyett *aluvó* értelmiség közt) annyira a tájékozódás

és tájékoztatás, az apostoli ébresztés munkájára adta magát, hogy lírájának a hangját is ez a komoly helyzetből eredő komolyság adta meg: a jelentkező József Attilát például, aki az apostoli izgalmakat már a következő nemzedék játékoságával örvényezte, e komolyság vélt hiánya miatt nem ismertük fel. [...] A következő, politikától szétzilált nemzedékben Weöres Sándor hozománya lett az eldobott örökség.” A nyugati spektrum-sáv „vonal” költői közül pedig Pilinszky Jánost és Nemes Nagy Agnestr említé, hogy azután Juhász Ferenc, Fodor András, Nagy László vonulatból az utóbbit emelhesse ki és utána megfogalmazhassa a két irány jellegzetességeit, mégpedig, mint már utaltunk rá, hihetetlen jó érzékkel, Pilinszkyben és Nagy Lászlóban látva lehetséges kiteljesedésüket. Az 1957-ben megjelent tanulmány befejezésében a – mai terminussal – globalizációnak, mundializációnak nevezett folyamatot is megjósolja („alakuló világcivilizáció”-nak mondva) pozitívan, hittel: „S hadd figyelmeztessenek még arra, hogy e két irány, mely az újkori nyugati civilizáció utolsó, fullasztónak érzett szakában a tiltakozás két útja-módja volt, az alakuló világcivilizációban – ha ez nem dermed halálos jégpáncél alá – az építkezés, a kultúra szervezés két kiegészítő irányává válhat. A „népiség” mint az emberi emlékezet nagy kotrógépe, a modern élet elzátanyosodásától őriz, az a szellemi aszkézis pedig, amely a modern líra prése volt, kemény, rendező, normatív erővé lehet, amely egy új világ körvonalait látva maga körül, halálra, a lényegre vállalva, s közben még mindig tiltakozva is, építi a kimélyült emlékezet fölött az új korszak emberét, nem a tájékozódást vesztett századvég prófétáit utánozva, hanem az emberi életből kivont törvények csendes és szívós mérnökeként.”

Ha ez így túlságosan pozitívnek, esetleg a mi szemünkkel, innen, a harmadik évezredből nézve, hamisan biztatónak tetszik, emlékezzünk csak vissza arra, hogyan fejezte be Németh László a *Magyar ritmust*: „Mert a forma: jellem, s aki mondanivalójában folyton alkalmazkodik, az verstanában sem érzi az egyenesség szorítását. Bele kell nyugodnunk, hogy ez Ady ellenére is így maradjon? Várom a géniuszt.” Én pedig hadd tegyem hozzá: és a Megváltót. Még egyikük sem jött el!⁶

¹ Vö. Németh László: *A magyar vers útja* In: *Megmentett gondolatok*, Magvető–Szépirodalmi, 1975., 224–232. old.

² Csetri Lajos: *Nagy László: Versek és műfordítások*, Tiszatáj, 1975. 7. sz. 74–82. old., im.: 82. old. Ugyanerről a kérdésről legújabbán Jánosi Zoltán: „Két part között a bit” *Pilinszky-érintkezések Nagy Gáspár költészetében* In: In honorem Tamás Attila. *Kossuth Egyetemi Könyvkiadó Debrecen*, 2000. 366–380.

³ Keresztury Tibor: Az öntudat rehabilitása. A kilencvenes évek magyar költészetéről. In: In honorem Tamás Attila. *Kossuth Egyetemi Könyvkiadó Debrecen*, 2000., 399–200.

⁴ Vekerdi László: Németh László. Arcok és vallomások. 209.

⁵ Uo.

⁶ Elhangzott Szegeden 2001. április 25-én a Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalmi Tanszéke, a Szegedi Akadémiai Bizottság Nyelv- és Irodalomtudományi szakbizottsága, a *Tiszatáj* szerkesztősege, a Németh László Társaság és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ünnepi felolvasás ülésén, amelyet a Németh László-centenárium alkalmából és Grezsa Ferenc halálának tizedik évfordulójára emlékezve rendeztünk. Előadó volt még: Sándor Iván, Görömbei András, Monostori Imre, Bányai János és Olasz Sándor.